

FEMINISTIČKI POKRET — ORGANIZACIJA, OBLICI I SADRŽAJ BORBE

Gordana Cerjan-Letica
Stomatološki fakultet, Zagreb

Suvremeni feministički pokret analizira se s obzirom na različite tipove konceptualizacije, organizacija, oblika i sadržaja borbe. Naglasak je stavljen na tri glavne feminističke struje — radikalni feminizam, reformistički feminizam i marksistički (socijalistički) feminizam i to kroz kontinuitete i promjene koje su se zbile tokom tri faze pokreta.

U prvoj fazi pokreta društveno konstruirane razlike među spolovima prosuđene su kao temeljni izvor opresije žena. Feministička teorija koncentrirala se na utemeljenje razlike između spola i roda i razvija se specifična analiza spolnih razlika kao načina socijalne kontrole. U drugoj fazi pokreta dolazi do odbacivanja androginije i do prihvatanja perspektive kojoj je u središtu žena. Žene su poticane da prevladavaju nedostatke svog ženskog kondicioniranja i da nastoje osvojiti područja javnog života u koja ranije nisu imale pristupa. Sredinom 1970' ocijenjeno je da spolne razlike zapravo sadrže u sebi sjeme ženine slobode, i umjesto da se insistira na minimiziranju polarizacije maskuliniteta i feminiteta, nastojalo se izolirati i definirati one aspekte ženskog iskustva koji su bili mogući izvor snage i moći žena. Naglašavajući takvu perspektivu, počinje se razvijati potencijalno reakcionarni koncept koji pretpostavlja intrinzičnu moralnu superiornost žene.

Autorica ukazuje na potrebu određivanja nekih novih pravaca u feminističkoj misli i političkoj borbi kako bi se adekvatnije suočilo s obnovljenim antifeminizmom i utjecajem desnice u cijelom zapadnom svijetu.

Bitno različiti socio-ekonomski i historijsko-kulturalni uvjeti djelovanja feminističkih pokreta,¹ mnoštvo organizacijskih oblika,² različiti sadržaji njihovih zahtjeva i programa,³ te različitost oblika borbe za ostvarenje dekla-

1) Kako najveći broj feminističkih grupa ne djeluje u okviru tradicionalnih formi političkih organizacija i pokreta (definiran model formalne organizacije, usuglašeni sustav političkih ciljeva tj. definirani politički program, formaliziran sistem članstva, definiran sistem financiranja, definirani mehanizam rada, rukovođenja i odgovornosti i sl.) vrlo često se čini da i elementi antipokreta na kojima se on zasniva ulaze u logiku socijalne i političke dinamike i da se može uz njega vezati termin »pokret«, naravno, uz pridruženo novo sadržajno značenje.

2) Sintagma »organizacijski oblici« također često znači odsustvo načela bilo kakve formalne organiziranosti.

3) Feministički program svakako je najmanje realan termin; »program« se najčešće pojavljuje u obliku parcijalnog zahtjeva ili težnje da se zadovolji potreba (u slučaju grupa za jačanje svijesti često se radi i o potrebi socijalne integracije, neke vrste terapijske zajednice).

riranih ili pretpostavljenih (implicitnih) ciljeva, okolnosti su koje otežavaju, ali ne i onemogućuju, opću analizu feminizma kao socijalnog pokreta.

Iako bi za temeljitu analizu političkog teorijskog i javnog djelovanja suvremenih feminističkih pokreta bilo nužno uzeti u obzir širi kriterijski kontekst, u ovom ću se tekstu ograničiti na feminističku socijalnu teoriju, organizacijske oblike i metode borbe i to kroz tri najkarakterističnije »struje« feminizma: radikalni, reformistički (»parlamentarni«) i socijalistički.

Radikalni feminizam

Zbog svoje novoljevičarske etiologije i ontologije radikalni feminizam ne poznaje emancipaciju kao definirani (i deklarirani) cilj — ideal — vrednotu — program. On priznaje samo »*pozitivnu slobodu kao spontanu aktivnost*«. ⁴ Svjesna samoizolacija kao temeljno načelo socijalnog djelovanja posljedica je razočaranja u sve postojeće (i moguće) institucije: državu blagostanja, znanost, politiku pokret i revoluciju.

O odnosu nove ljevice i feminizma najčešće se govori kao o političkom rascjepu a zanemaruje se činjenica da do rascjepa nije došlo i u intelektualnom smislu. ⁵ Feministički koncept »lično je političko« — usko je povezan s preispitivanjem moći koju su već poduzeli novoljevičari. Poput tih struja analize, iz kojih izvire, radikalna feministička teorija je zadržala naglasak na psihologiji, često pod cijenu zanemarivanja činjenice da samu psihologiju oblikuju ekonomski i socijalni faktori. Odnosi među ljudima analiziraju se na nov način i potiče se pitanje interpersonalne dominacije (u obitelji, školi, među rasama, spolovima, itd.); liberalna terminologija postizanja jednakosti pred zakonom se napušta.

Međutim, spontanost i autoregulacija kao političke antiteze osnovnim snagama postojećeg — državi, politici, kapitalu, etatizmu, znanstvenom i tehnološkom totalitarizmu i sl. — naprosto nemaju prevratnu snagu. Oni imaju snagu formiranja socijalnih i kulturnih, kontrakulturnih »geta« postojećeg poretka.

U ranim »programima« radikalnog feminizma naglasak je na samotransformaciji ličnih odnosa; u psihodinamici feminističkih grupa pojavljuju se tri vrste zahtjeva: (1) zahtjevi koje žene postavljaju sebi, (2) zahtjevi koje postavljaju žene međusobno i (3) zahtjevi što se postavljaju (konkretnim) muškarcima. U sadašnjoj su fazi radikalne feministkinje na pozicijama tzv. »metafizičkog feminizma« (Eisenstein H., 1984.) i stvaranju separatne ženske kulture.

4) »Novoljevičarstvo ne prakticira duh pripadnosti 'revolucionarnoj organizaciji' . . . proklamiraju (oni — op. aut.) ideologiju slobodnog i uspravnog hoda čovjeka. Vjera u očovječenog čovjeka, u pozitivnu slobodu kao spontanu aktivnost cjelokupne integrirane ličnosti jeste ono što bitno karakteriše novu ljevicu i sam čin »ljevičarenja« (Inić, 1975.)

5) Većina radikalnih feminističkih grupa u SAD i Zapadnoj Evropi nastala je upravo iz nezadovoljavajućeg »tretmana« situacije žene u novoljevičarskim grupama. Radikalni feminizam npr. u Zapadnoj Njemačkoj inauguriran je, gotovo na razini anegdote, rigidnim odcjepljivanjem od SDS-a.

Reformistički feminizam

Bez obzira na svoju socijalnu i historijsku etiologiju (svojevrsni kontinuitet sa »starim« feminizmom 19. st.) zajednička odlika reformističkog feminizma jest isticanje zahtjeva za promjenom društvenih odnosa na način koji ne dovodi u pitanje legitimnost i klasnu osnovu postojećeg društva. Reformistički feminizam politički artikulira i ističe svoje interese i zahtjeve različitim metodama političko-javnog djelovanja. Jedna od metoda političkog djelovanja jesu legalne institucije građanskog parlamentarnog sistema. Kao alternativne metode (često vrlo efikasne) pojavljuju se različite »grupe za pritisak« (manifestacije, teorijske kampanje, mass-medijske akcije i sl.).

Zahtjevi za pravno-političku i ekonomsku emancipaciju žene (tj. zahtjevi za ukidanje svih oblika pravne, ekonomske i psihološke diskriminacije žene) smatraju se nužnima ali ne i dovoljnima za opću emancipaciju žene. Zbog toga reformistički feminizam paralelno sa zahtjevima za reformu socijalnog života postavlja i zahtjeve za reformu ličnog života (koji se dominantnim dijelom realizira preko unutarobiteljskih odnosa). Prijedlozi za reformu (političke ekonomije) domaćinstva različiti su ali se svode na zahtjev za pravičnu raspodjelu kućanskog rada.

Budući da razloge opresije žene u obitelji vide u patrijarhalnom sindromu (podjednako prisutnom u ženi, muškarcu i društvu) one postavljaju zahtjev za borbu protiv patrijarhalnosti. Borba protiv patrijarhalnog sindroma vodi se putem grupa za jačanje (ženine) samosvijesti i putem stvaranja anti-patrijarhalnog raspoloženja u javnom mnjenju.

Reformistički feminizam (kronološki stariji od radikalnog) prakticira izgradnju masovne organizacije čiji je model Nacionalna organizacija žena (NOW) u SAD-u. NOW je birokratski strukturirana, s nacionalnim tijelom i federalnim ograncima, liderima, publikacijama itd. Cilj — izjednačavanje s muškarcima — (zato ga i zovu Pokretom za jednakost) postiže se koncentriranjem na neposredne političke teme: zakonska nejednakost, diskriminacija u zapošljavanju itd, tako da NOW operira više kao nasljednik prethodnice (sufražetska organizacija NAWS-a) negoli što svoje sadržaje crpi iz suvremenih političko-kulturnih zbivanja.

Socijalistički feminizam

Socijalistički feminizam i kao teorijski i kao praktički pokret još je u velikoj mjeri u procesu artikulacije (Einstein Z., 1979). Na razini političke prakse funkcionira (organizacijski) autonomni vid feminističkog aktivizma.

Na teorijskom nivou socijalistički feminizam je snažniji u elementima kritike negoli u elementima vizije, pogotovo programa.⁶

⁶) »Ranih osamdesetih godina mnoge diskusije koje su sedamdesetih vođene u malim grupama, lokalnim sastancima i kampanjama za rješavanje nekog praktičnog problema u ženskom pokretu, prodrle su u širu političku arenu. *Kakvo društvo želimo izgraditi?* (podvukla G. C. Z.) Gdje da počnemo? Koje su naše potrebe? Što se događa kada te potrebe ne dijele i drugi ljudi?« (Rowbotham, 1983., str. 136)

Od nove ljevice on nasljeđuje viziju u mogućnost realizacije alternativne (u odnosu na sve postojeće socijalizme) nerepresivne civilizacije. Socijalistički feminizam odbija stoga teorijsko pristajanje uz real-socijalizam (videći u njemu društvo golog kvantitativnog produktivizma, etatiističke represije, autentične neslobode) kao i uz kapitalizam.

Sagledavajući limite feminističke emancipacije u okviru postojećeg društva, ali ih ne odbacujući kao oblik nedosljedne političke emancipacije, socijalistički feminizam prihvaća tezu o budućoj potpunoj emancipaciji. Pri tome, najčešće, dijeli uvjerenje da marksistički »koncept« komunizma nije dovoljan za realizaciju potpunog oslobođenja muškarca i žene, ali vidi nedostatke i radikalnog feminizma.

Evo kako npr. osnovne teorijsko-političke razlike radikalnih i, kako ih ona zove, apstraktnih socijalistkinja vidi J. Mitchell (Mitchell, 1977., str. 94—95).

Radikalne feministkinje

Muškarci su opresori.
U svim društvima postoji muška supremacija.
To počinje s psihološkom borbom za moć.
Socijalizam nam nema što ponuditi.
Socijalističke zemlje oprimiraju žene.

Mi želimo da se sve žene ujedine protiv muškaraca i društva kojim dominiraju muškarci.

Želimo osloboditi žene od opresije muškaraca.

Apstraktne socijalistkinje

Muškarci nisu opresori, već sistem.
Kapitalizam oprimira žene.
To počinje s privatnim vlasništvom.
Moramo otkriti »naš odnos« prema socijalizmu.
Ženama u socijalističkim zemljama nije previše dobro — ali zbog toga što oslobođenje žena nije bilo dio revolucionarne borbe.

Neophodno je uvjeriti muškarce u značaj naše borbe. Oni su također oprimirani svojim ulogama.

Svi su ljudi otuđeni u kapitalizmu, želimo osloboditi svakoga da svi postanu »potpuni ljudi«.

Namjera je socijalističkog feminizma izgraditi »alternativnu analizu opresije žena«⁷ koju bi suprotstavila i jednom i drugom navedenom konceptu.

Analizu radikalnih feministkinja, s punim pravom, ocjenjuju kao biološki redukcionizam. »Problem je u tome što socijalizam i feminizam ne idu sasvim jedno uz drugo i ne mogu se zalemiti jednostavnim činom stvaranja političkih organizacija 'socijalističkog feminizma'. Teorijska baza socijalističkog feminizma može se elaborirati samo na temelju spoznaje neadekvatnosti i postojećih koncepcija socijalizma i postojećih koncepcija feminizma.« (Page, 1978, str. 39.) Pred socijalističkim feministkinjama očito stoje vrlo krupni zadaci i taj ćemo problem neprekidno doticati u daljnjem tekstu.

ORGANIZACIONI OBLICI I METODE BORBE

»Zaštitni znak« feminističkog aktivizma su tzv. *male grupe* koje sačinjavaju do dvadesetak žena čiji se interpersonalni odnosi transformiraju od solidarnosti i prijateljstva koje se razvija kroz neformalne diskusije, do osmišljavanja globalne opresije žene i izrade strategije borbe, od lične samosvijesti do grupne svijesti i redefinirane »klasne svijesti«.

7) M/F, No. 2/78, Uvodnik

»Mala grupa osigurava da svaki pojedinac osjeća sigurnost (kroz solidarnost i neosuđivanje) da isproba iskustvo osobne opresije (da više i vrišti, plače i žali se) i da na toj osnovi razumije druge i izvore opresije.« (Mitchell, 1977., str. 80).

Mala grupa (grupa za podizanje svijesti, workshop) za cijelo je vrijeme praktičnog političkog života suvremenog feminizma ostala temeljna organizacijska jedinica, kao što se trajna pokazala i dilema da li i kako uvesti kolektivno i osobno iskustvo male grupe u vanjsku političku akciju. Za američke radikalne feministkinje opcija je bila svojevrsna samoizolacija u odnosu na globalnu politiku, naglasak na gotovo »iscrpljujuće« individualno podizanje svijesti koje se sintetiziralo u snazi nezavisnog ženskog pokreta. U zemljama gdje socijalnu teoriju konstituira i marksističko i socijalističko nasljeđe i politička manira »obnovljene« tradicionalne ljevice (Engleska, Italija, Francuska) dilema je još uvijek otvorena.

Raspravljajući tu činjenicu kontinuiteta treba se podsjetiti intelektualne novoljevičarske etiologije radikalnog feminizma i specifičnog političkog konteksta u kojem se razvijao. Ono što su pripadnici ljevice utemeljili u osnovi svoje »metode« bio je, vjerojatno instinktivan, naglasak na politiku odozdo, sumnjičavost u odnosu na teoriju i vjera u osobno iskustvo. Aktivistice-otpadnice od ljevice prosljedile su takav oblik organiziranja i druge su ga žene prihvatile često potpuno nesvjesne njegova političkog porijekla. Koji su to elementi prakticiranja takve politike bili atraktivni ženama? Mogućnost samoorganiziranja bez lidera, proces komunikacije bez hijerarhije, razbijanje koncepta autoriteta specijaliziranog znanja kao oblika moći, razobličavanje prirode i jezika (ženske) šutnje. I, samo naizgled paradoksalno, valja naglasiti da se takva unutrašnja demokratizacija interpersonalnih odnosa zadržala samo u ženskom pokretu, a da je napuštena kao prevladavajuća u drugim ljevičarskim organizacijama.

Feminizam se ne zalaže za određeni tip organizacije iako postavlja pitanja o organizacionim prioritetima: iz same feminističke analize (»lično je političko«) proizlazi da organizacija mora nužno uključiti apropijaciju iskustva kao dijela rada same organizacije (Harstock, 1979. str. 71). Integracija ličnog i političkog kroz svakodnevni život, koji time postaje politička činjenica na »osjetilan« način, znači razumjeti vlastito postojanje kao socijalni proces. Veza između vlastitog iskustva i oprimirajućih socijalnih institucija (kapitalizma, države, patrijarhata) osvjetljena kroz rad male grupe, za mnoge je žene postalo prvorazredno otkriće.

Trebalo je svakako savladati šutnju, pobijediti strah od javnog govora, svladati pasivnost formiranu ekskluzivnom izolacijom iz javnosti, prepoznati intimne probleme kao kolektivne — ukratko, razviti alternativni način razgovora u kojem više ne bi postojala distinkcija između teorijskog jezika i onoga kojeg koristimo u kući, između jezika laika i eksperta, između jezika avangarde i mase. Antiautoritarno ponašanje koje se svjesno njegovalo isključivalo je i autoritet ekspertize i autoritet prethodnog političkog »znanja«. Praktičan politički rad oko neposrednih ženskih problema (nedostatak dječjih ustanova, nejednake plaće, silovanje, itd.) pružao je svim »sestrama« jednake šanse da se uključe.

Koncept politike ličnog, onako kako ga je ta generacija feministkinja formulirala, započeo je, dakle, kao kritika uloge koju su žene imale u studentskim nemirima — uloge drugorazrednog subjekta kojemu je seksualnost osnovni *raison d'être*. Svakodnevni život žene, njegovi prigušivani i potiskivani sadržaji postali su osnova za »do tada nepoznatu političku solidarnost. Politizacija našeg 'ličnog', odnosno naših ženskih života, poprimila je vrijednost nove političke kategorije s njenim dejstvima i ustanovljavala jedan način »vođenja politike« koji će se razotkriti koju godinu kasnije, kao jedna od najvažnijih političkih i kulturnih revolucija našeg doba.« (Fraire, 1978, str. 80).

Međutim, neke od grupa su vrlo temeljito organizirane, postavljaju se određeni uvjeti za učlanjivanje, planiraju se kampanje i manje akcije, neprekidno se bogati feministička analiza, u većim gradovima različite se grupe povezuju u *informacijske centre* gdje se registrira i sakuplja ženska literatura, daju se pravi i drugi savjeti itd.

Jedan od oblika akcije je osnivanje *alternativnih institucija* — bilo kao suprotnost postojećima bilo da pokrije njihov nedostatak — kooperativni dječji vrtići i jaslice, savjetovališta za kontracepciju, ženske izdavačke kuće, »skloništa« za žene i djecu dok traje brakorazvodna parnica, parazdravstvene institucije itd.

Oblik feminističkog djelovanja su i široke *nacionalne kampanje* za revalidaciju uloge žene u povijesti, za eliminiranje seksizma iz zakonskih akata, štampe, udžbenika, kampanje protiv eksploatacije žena kao seksualnih objekata u industriji reklame, kampanje protiv pornografije itd.

Pokret za oslobođenje žena odrazio se na univerzitetima najviše kroz uvođenje specijalnih kolegija, čak i studijskih grupa, pod skupnim nazivom *ženske studije*. (Tobias, 1976.)

Sam pojam predstavlja kompleksno intelektualno istraživanje odsutnosti žene iz povijesti, novi antifrojdovski pogled na socijalnu psihologiju ženskog spola, proučavanje žene kroz literaturu i predodžbe o njoj izražene u umjetnosti, razmišljanja (nagađanja) o androginiji u kojoj će spolne razlike biti društveno, ekonomski i politički zanemarene.⁸

Ženske studije javile su se iz interesa studentica/ koje su krajem šezdesetih godina shvatile da, poput crnaca i ostalih izvan glavnih tokova američkog života, predstavljaju minoritetnu, depriviranu grupu. Prvo su počele čitati o ženi, onda su tražile mogućnosti da znanstveno istražuju problem žene, a zatim su željele drugima prenijeti ono što su naučile. Njihovo najveće dostignuće bila je spoznaja da se psihološke karakteristike moraju shvatiti kao političke i da moraju biti upotrebljene u političkoj borbi žena.

Ovaj prvi »đački« val ženskih studija, uz neprekidno isticanje istovjetnosti položaja svih depriviranih grupa, karakterizira i agresivno nastojanje predavača da dokažu kako su sve spolne razlike naučene. Pokret za oslobo-

⁸) Inspirativan i temeljit prikaz ženskih studija napisala je Rada Iveković u *Marksizmu u svetu*, br. 8—9/81.

đenje žena dao je nastavnicima snage da se bore za slobodne termine na fakultetima i za novčanu podršku od univerzitetskih vlasti. U prvim fazama, glavne teme ženskih studija (muškost i ženskost — društvene implikacije tih termina; ženska kultura; ličnost žena; kritika društvenih znanosti i njene metodologije u smislu neadekvatnog tretmana žene — »feministički kritičizam«) izvodile su se u formi seminara ili malih kolokvija, kao dio nastavne građe »slobodnih univerziteta« ili kao dio uvodnih kolegija iz društvenih nauka. Način organiziranja razlikovao se od fakulteta do fakulteta, ali je, kažu, zajednička karakteristika da studenti svugdje taj predmet shvaćaju dosta neozbiljno.

Ovisilo je o autoritetu nastavnika (najčešće volontera) kakvu će poziciju osigurati svom predmetu, ali se pokazalo da je lakše problematiku ženskih studija uključiti u neke već postojeće fakultetske kolegije, negoli se izboriti za sasvim novi predmet. Nedostatak takvog načina, međutim, je u tome što se te nastavne jedinice onda smatraju marginalnima u odnosu na cijeli kolegij — ali je prednost što je veći broj studenata izložen utjecaju feminističke dimenzije povijesti, sociologije, psihologije, ekonomije, antropologije, itd. Danas, kada su ženske studije dosegle pravo građanstva u akademskom svijetu, postoji oko dvije tisuće različitih kolegija i 112 različitih programa, a ostvarena je i mogućnost studiranja ženskih studija kao II glavnog predmeta (riječ je o SAD).

U Francuskoj, barem za sada, sveučilišne katedre i sveučilišta općenito, vrlo su hijerarhijski organizirani, tako da centralizacija političkog odlučivanja onemogućava uvođenje i institucionaliziranje programa ženskih studija širih razmjera i kontinuirano. Na sveučilištima gdje se te studije provode čini se to kroz katedre za povijest i sociologiju; u nekoliko centara za ženska istraživanja i istraživačke seminare moguće je participirati na razini magistrskih i doktorskih radnji. Činjenica je, međutim, da ženske studije, po prirodi svoga predmeta, zahtijevaju interdisciplinarni pristup koji nije moguć u birokratiziranom kontekstu sveučilišta. (Burke, 1978.).

Nakon nekoliko godina upornog naglašavanja prednosti rada u malim grupama, sve se više u Evropi postavlja pitanje neposredne političke »efikasnosti« individuali i subjekata ženskog pokreta; izražava se potreba za »politizacijom pokreta« pri čemu se taj pojam približava svom klasičnom određenju. Takva orijentacija očituje se u ukazivanju na potrebu proširenja pokreta, omasovljenja baze⁹ i uvlačenja u borbu pripadnica raznih slojeva društva, pristajanje na političko partnerstvo. Taj proces ne ide sasvim bez otpora i razočarenja jer pripadnice prvog vala suvremenog feminizma sma-

9) Npr. u akciji »samooptuživanja« u vezi abortusa u Trentu siječnja 1974. godine sudjelovalo je 2.500 žena; siječnja 1975. više od 10.000 žena izašlo je na ulice zajedno s vanparlamentarnim grupama demonstrirajući u Rimu, Milanu i Torinu; prosinca 1975. u Rimu manifestira u korist abortusa 20.000 žena (to je prva manifestacija sastavljena isključivo od žena, a za militantkinje goštičkih grupa prvi put je postavljeno pitanje »dvostruke militancije« i tradicionalne politike); veljače 1976. u Rimu manifestiralo je više od 10.000 studentica zahtijevajući »ulazak« feminizma u talijanske škole; travnja 1976. godine 50.000 žena izašlo je na ulice protestirajući protiv paragrafa zakona o abortusu koji kriminalizira pobačaj — prvi put se UDI pridružila manifestacijama MLD; jeseni 1976. više od 100.000 žena manifestira u Rimu, Torinu, Milanu i Mestrima protiv nasilja nad ženama; travnja 1977. 100.000 studentica pridružuje se studentskim manifestacijama; 8. marta 1978. godine na ulice Rima i Firence izlazi 40.000, odnosno 20.000 žena, tražeći ravnopravnost u zapošljavanju, itd. Podaci navedeni prema: *L'Italie au féminisme*, Editions tierce, Paris str. 16—18.

traju da takav način ugrožava osnovne principe osobnog sudjelovanja i kritiziraju »poluskupštinski režim feminističke prakse ovih mladih žena« (Iveković, 1980.), koji kao da svojom praksom negira već ostvarena feministička dostignuća u jednom drugačijem načinu vođenja politike.

»Potreba za novom politikom koju trenutno izražava pokret se, dakle, ispoljava u suštini kroz dva precizirana zahteva: koordinaciji između različitih realnosti feminizma (organizacije), i odabranih napadnutih nivoa svesti. Poteškoća da se lično odgovori na ova dva zahteva konačno obelodanjuje osnovni problem koji su imali svi pokreti: iznaći organizacione forme koje bi omogućavale dva nivoa političke efikasnosti, teorijski i praktični, s tim da se istovremeno ne zapadne u piramidalne oblike organizacije...« (Fraire, 1978, str. 90.)

Nova politička orijentacija odražava se, naravno, i na oblike okupljanja žena, sve se više napuštaju male grupe a osnivaju tzv. *ženski kolektivi*, dolazi do organiziranja na razini gradskih četvrti.

Sa stajališta socijalističkog feminizma bitno promijenjena politička scena Zapadne Evrope (ekonomska kriza i jačanje etatizma, ideologija i politička praksa Nove desnice, raspad Nove ljevice) ažurirala je neke odluke u vezi strategije i načina političkog života. Samoizolacija kao logička i svjesna posljedica insistiranja na »unutrašnjem putu samoosvješćivanja« pokazala se neefikasna za suočavanje s industrijskim, socijalnim i političkim područjima borbe. Još jednom se pokazala aktualna suradnja s »prirodnim saveznicima« — sindikatima, socijalističkim i komunističkim partijama, ekološkičkim i antinuklearnim pokretima. Ali pozicije u toj suradnji, i u teoriji i u strategiji, još nisu jasne, niti se čini da će to u dogledno vrijeme biti. Mnoge socijalističke feministkinje više nisu u ženskim grupama već djeluju u ženskim centrima za samopomoć, u knjižarama, dječjim vrtićima koji su pod kontrolom lokalne zajednice, u sindikatima (u Engleskoj se žensko članstvo u sindikatima udvostručilo u posljednje dvije dekade).

»Možemo početi stvarati koalicije s drugim grupama koje dijele naš pristup politici. Unatoč tome mi ne možemo raditi s ljudima koji odbijaju da se suoče s problemima na razini svakodnevnog života ili s ljudima koji neće koristiti vlastito iskustvo kao temeljnu osnovu svoga znanja. Ne možemo raditi s onima koji tretiraju teoriju kao skup zaključaka koje treba slijepiti sa zbiljom i koji, iz vlastitih moralnih obaveza, rade revoluciju zbog koristi onih koji su im inferiorni.« (Harstock, 1979., str. 72).

U širem socijalnom kontekstu, krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina, nastupa period produblivanja ekonomske depresije što svoj izraz nalazi, između ostalog, i u povećanoj autoritarnosti raznih oblika državne kontrole. Na primjer, u političkoj klimi tačerizma, gdje se odbija i sama ideja pregovaranja s radničkom klasom ili u ideološkoj kampanji protiv welfare i isticanja kompetitivne efikasnosti, vrlo se lako ušančio i »*pro-obiteljski fundamentalizam*« Nove desnice (Ellen Willis, 1981) koji je jasno odredio zahtjeve žena za samoodređenjem kao izuzetno opasan dio »sekularnog humanizma« protiv kojeg se treba boriti.

Ekonomska kriza, nastupajuća ideologija nove militantne desnice i prijetnja nuklearne katastrofe nameću potrebu za teorijskom i praktičnom

konvergencijom na nekoliko razina borbe — industrijskom, socijalnom i političkom. S tim u vezi se predstavnice socijalističkog feminizma zalažu za artikuliranje »... koherentnijeg značenja strategije koja bi ujedinila radne uvjete, moć u sindikatima, povećala pogodnosti za djecu, izmijenila distribuciju poslova među spolovima. Mi (žene, op. G. C. Z.) jednostavno to više ne razvijamo same međusobno, već to unosimo u radnički pokret i svjesno težimo da utječemo na socijalnu politiku...« (Sheila Rowbotham, 1983., str. 155—156). U tom smislu vidi se šansa za prevazilaženje getoiziranosti socijalističkih feministkinja u Velikoj Britaniji, ali dileme s tim u vezi iste su kao u Italiji.

AKTUALNI TRENUTAK FEMINIZMA: KONTINUITET I PROMJENE

Bitni je element kontinuiteta u radikalnom feminizmu odbojnost prema marksizmu i socijalističkom formuliranju ženskih revandikacija (i u praksi zemalja realnog socijalizma i u političkim ciljevima socijalističkih i komunističkih partija na Zapadu) te političkoj ljevici u cjelini. O korijenima tog animoziteta bilo je riječi u prvom dijelu teksta, ovdje bismo upozorili na trajanje raskida. Sljedeći element kontinuiteta jest dalje teorijsko istraživanje dominacije nad ženama kao paradigmatičnim modelom i centralnim oblikom svih struktura interpersonalne dominacije. Naglašavanje psihološkog dovelo je do zanemarivanja kulturalnih i ekonomskih pretpostavki psihološkog kondicioniranja spolova. Treći element kontinuiteta jest utemeljivanje roda kao legitimne intelektualne kategorije što generalizira specifično žensko iskustvo. Taj »lažni univerzalizam« (Eisenstein, H., 1984., str. 132) je sloganom »sve žene« zamaglio kulturalne, klasne i rasne različitosti situacije žene, što je u političko-pragmatskom smislu usporilo internalizam pokreta.

U najranijim fazama suvremene feminističke analize temeljnim izvorom opresije žene smatrane su spolne razlike koje su bile socijalno konstruirane. Feministička teorija ustanovila je razlikovanje između spola i roda, i spolne uloge je tretirala kao oblik socijalne kontrole. Polarizacija maskuliniteta i feminiteta, kao bitna slika jučerašnjih i današnjih patrijarhata, legitimizirana je znanošću koja je pripomogla da se stvori ideologija spolnih uloga. Redukcija takve polarizacije, kao neka vrsta androginije, bila je eksplicitni ili implicitni cilj, a feministička analiza bila je koncentrirana na istraživanje spolnih uloga i kondicioniranje ženskosti. Adaptacija žena na strukturu, umjesto da bude taktički, postala je strategijski cilj. Osvajanje pozicija u javnom svijetu kao cilj odudarao je od radikalnih feminističkih zahtjeva.

Početak osamdesetih godina donosi novu vizuru razlika muško-žensko; specifično žensko iskustvo (povijesno, psihološko, socijalno) počinje se smatrati ne više izvorom opresije već izvorom novog ženskog potencijala koje je istodobno i prevratnički socijalni potencijal. Takav je »... koncept trostruko problematičan: zbog implicitnog pripisivanja superiornosti ženā psihološkim uzrocima; zbog odricanja racionaliteta i logike kao fundamentalno

muških i stoga pogrešnih; i zbog pesimističkog prikazivanja žena kao nevinih, pasivnih i nemoćnih žrtava muškog nasilja«. (Eisenstein, H., 1984. str. XII).

Naglasak na »žensku kulturu« nije samo rezultat daljeg inherentnog razvoja teoretiziranja radikalnog feminizma, ni »separatističke« političke prakse »grupa za podizanje svijesti«, već je i rezultat rasprava o redefiniranju *pojma moći* i izvorima moći. Stav da moć žene predstavlja sve ono što nije muško začetak je stvaranja separatne ženske kulture. »To je očevidno i privlačna reakcija kada žene prvi put počinju razmišljati o ženskoj muzici i umjetnosti, na primjer, ili o ženskim studijama.« (Rowbotham, 1983. str. 150). Taj tip feminističke analize osobito je jak u Francuskoj — teorijski okrenute »diskursima o jeziku« pripadnice grupe Psihoanaliza i politika zapadnu civilizaciju smatraju potpuno prožetom zakonima Logosa, jezikom metafizike, ukratko »falocentričkom«. Žene zato moraju ovladati »dominantnim filozofskim diskursom kako bi dovele u pitanje njegove pretpostavke« (Burke, 1978., str. 853), progovoriti svojim vlastitim jezikom tijela, jer jezik »ima sposobnost da stimulira promjene u ideologijskoj i ekonomskoj sferi«. (Burke, 1978., str. 845.)

U tom teorijskom stavu valja potražiti razloge intenzivne produkcije ženske literature u Francuskoj. To je najčešća metoda djelovanja što je danas primjenjuju pripadnice pokreta. Jer »... ne postoji svijet izvan teksta ... sve (unutar njihovog teorijskog okvira) jest tekst, sve je jezik. Ako je jezik sve, ili, ako je, u najmanju ruku, svugdje, i ako je taj jezik do sada bio isključivo falocentričan, tada izučavanje jezika i nesvjesnog mora imati najviši prioritet za sve žene željne oslobođenja«. (Marks, 1978, str. 842). Unutar čina čitanja i pisanja autorice istražuju »status nesvjesnog«, oslobađajući represije, po vlastitim riječima, »žensku žudnju«, »ženski libido«, femininost koja postoji i u muškaraca i u žena. Međutim, ekskluzivni intelektualizam autorica, za koji one imaju opravdanje, onemogućava široko prihvaćanje njihovih ideja i, drugim riječima, oštro limitira socijalnu bazu pokreta.

PRIRODA FEMINISTIČKE TEORIJE

Feminizam je kao socijalni pokret izvorno krenuo s praktičnim akcijama: lokalnim projektima kojima se trebalo zadovoljiti neke neposredne potrebe žena u raznim gradovima (ženski centri, institucije samopomoći, ženske izdavačke kuće itd.), kampanjama širih razmjera (zakonsko izjednačavanje žena i muškaraca, pravo na abortus), akcijama protiv zloupotrebljavanja žena kao medijskih objekata itd. Okupljajući se da bi se suočile s problemima koji su dominirali njihovim svakodnevnim životima, feministkinje su gradile pokret koji je prije svega temeljen na praksi. I tu činjenicu valja neprekidno imati u vidu kada se, doduše s pravom, upozorava na nedostatke feminističke socijalne teorije.

Kad raspravlja o opresiji žena, feministička analiza najčešće koristi centralne pojmove: *patrijarhat*, *reprodukcija*, i *patrijarhalna ideologija* (Barrett, 1980.). Sličnu strukturu predlaže i Juliet Mitchell (1977.): *produkcija*, *reprodukcija (djece)*, *seksualitet*, *socijalizacija (djece)*.

Patrijarhat (patrijarhalna ideologija)

Patrijarhat je temeljna kategorija feminističke analize (R. McDonough and R. Harrison, 1978.) s velikom političkom snagom unutar feminističkog pokreta. U feminističkom značenju taj termin uvodi Kate Millett i rani radikalni feminizam ga odmah usvaja; u tom kontekstu patrijarhat je sveobuhvatna kategorija muške dominacije.

Kate Millett pokušava postaviti fundamentalni sistem dominacije (patrijarhat) analitički nezavisno od kapitalizma ili bilo kojeg drugog načina proizvodnje. Ona polazi od toga da su odnosi spolova u svakom historijskom i sadašnjem društvu konstituirani kao odnosi asimetričnih moći, dakle kao bitno politički — u jednom redefiniranom značenju »politike« (Millett, 1977.).

Spolovi su konstituirani u kaste (dominacija grupe nad grupom temeljena na osnovi rođenja) i postavljeni kao »herrschaft, odnosi dominacije i subordinacije«; muškarci dominiraju nad ženama, stariji muškarci nad mlađim muškarcima. (Millett, 1977, str. 25.). Kate Millett patrijarhat označava društvenom konstantom koja je rigoroznija od klasne stratifikacije i ne pristaje uza stav da su klasne razlike one koje čine različitim oblik i karakteristike dominacije muškaraca (nad ženama). Odatle i njezin zaključak da je klasna podjela relevantna samo za muškarce. Patrijarhat ima sljedeće pretpostavke: ideološke, biologijske, sociologijske, klasne, ekonomske, obrazovne, antropologijske, psihološke i upotrebu sile.

Tezu o analitičkoj nezavisnosti patrijarhata Shulamith Firestone (1972.) proširuje na analitički primat »patrijarhalne« nad klasnom analizom. Deklarirajući se materijalistom, autorica koristi metodu dijalektičkog materijalizma (temeljno joj djelo nosi naziv *The Dialectic of Sex*) što je, očito, primjereno njezinom osnovnom — biologijskom — stavu da je korijen opresije žene u reproduktivnoj funkciji, tj. seksualno-reproduktivnoj organizaciji društva. Materijalni temelj te organizacije jest biološka porodica, »temeljna reproduktivna jedinica muškarca/žene/djeteta« unutar koje na osnovi reproduktivne funkcije nastaju spolne klase. (Firestone, 1972, str. 17).

Sh. Fireston (str. 19) tvrdi: »Kao što ... eliminacija ekonomskih klasa zahtijeva pobunu donje klase (proletarijata) i, u privremenim diktaturama, njihovo osvajanje sredstava za *proizvodnju*, tako ... eliminacija spolnih klasa zahtijeva pobunu donje klase (žena) i osvajanje kontrole nad *reprodukcijom*: ne samo punu restauraciju vlasništva žena nad njihovim tijelima već također (privremeno) osvajanje kontrole nad ljudskom plodnošću — novu populacionu biologiju kao i ostale društvene institucije nošenja i podizanja djece. I baš kao što je krajnji cilj socijalističke revolucije ne samo eliminacija *privilegija* ekonomske klase već i samih klasnih razlika, tako krajnji cilj feminističke revolucije mora biti, za razliku od prvog feminističkog pokreta, (19. st., op. G. C. L.) ne samo eliminacija muških *privilegija* već samih *spolnih razlika*: genitalne razlike među ljudskim bićima ne bi se više vrednovale kulturalno.«

pozicija koja patrijarhat definira kao sistem muške dominacije potpuno neovisan o organizaciji kapitalističkih odnosa (ili bilo kojih drugih) opravdano se kritizira kao ahistorijska, s laganim padom u biološki re-

dukcionizam. Taj se problem pokušava razriješiti na mnoge načine. Značajan je primjer Roberte Hamilton (1978.) koja istražuje patrijarhat i kapitalistički način proizvodnje kako bi objasnila položaj žene u kapitalizmu. Pri tome i ona oba sistema analizira kao dvije nezavisne cjeline, koristeći odvojene analize — marksističku koja istražujući (ekonomske) načine proizvodnje objašnjava korijen društvene nejednakosti, tj. razlike između žena različitih klasa, i veberijansku analizu ideoloških načina proizvodnje patrijarhata koja objašnjava diskriminaciju unutar klase, u porodici (Katuarić, 1979.).

Analizirajući klase i istražujući psihoanalizu, Juliet Mitchell, u zaključnom poglavlju knjige *Psychoanalysis and Feminism* pogreškom proglašava potčinjavanje ideološke analize (patrijarhata) ekonomskoj analizi (marksizmu): »...dvije sfere su postale neodmrsivo isprepletene i teorijski napredak ovisi o specifikaciji a ne o stapanju ... Iako su, naravno, ideologija i dani način proizvodnje međusobno zavisni, jedno se ne može reducirati na drugo niti isti zakoni mogu djelovati na jedno kao što djeluju na drugo. Da postavimo stvar shematično, u analizi suvremenog zapadnog društva mi (kao svugdje) imamo posla s dva autonomna područja: ekonomskim načinom kapitalizma i ideološkim načinom patrijarhata. Međuzavisnost među njima nalazimo u određenom izrazu patrijarhalne ideologije... Ali ako analiziramo ekonomsku i ideološku situaciju samo u točki njihove uzajamne penetracije, nikada nećemo vidjeti sredstva njihove transformacije«. (1976, str. 412).

Unutrašnja logika tako postavljenog problema nužno zahtijeva i borbu u obje sfere, a autorica se zalaže za autonomiju jedne i druge: feministkinje se specifičnim načinom borbe — kulturnom revolucijom¹ — trebaju boriti s patrijarhatom, a radnička klasa treba dokinuti kapitalistički način proizvodnje. Iako Hamiltonova i Mitchellova uspješno nadilaze biološki redukcionizam prethodnih teorija patrijarhata, one također pristaju uz nezavisnost ideoloških od društveno-ekonomskih osobina kapitalizma. Vrijednosni sistem, po njima, autonoman je od ekonomskog.

Reprodukcija

Shvativši nedostatak takvog dualizma, socijalističke feministkinje pokušavaju koristiti koncept *reprodukcije* kao korisnije analitičko oruđe. U tom kontekstu, za feministički pokret bitna teorijska, ali i praktično-politička, strateška točka jest *rad žena u domaćinstvu* (teorijske diskusije o tom pitanju poznate su u literaturi kao »debata o domaćinskom radu« (Berrett, 1980, str. 21.), ili »New Left Review debata« (Hamilton, 1978, str. 82.). U oporbi prema shvaćanjima da je porodica, kao lokus ženine opresije, ideološka institucija kapitalističkog društva, autori teorije reprodukcije, analizom domaćinskog rada (žena) pokušavaju definirati *materijalnu bazu* za starteško jedinstvo borbe za oslobođenje žene.

Istraživanje domaćinskog rada opravdava se time što će doprinijeti razumijevanju subordinacije žene i formuliranju adekvatnih politika za prevladavanje. Ta istraživanja imaju dva bitna cilja — pokazati da subordinacija žene (iako često smatrana izvanekonomskom) zapravo ima materijalnu

bazu i da je povezana s političkom ekonomijom kapitalističkog društva. Drugim riječima, tvrdi se da rad domaćice ekonomski doprinosi održavanju kapitalizma dajući potreban rad za reprodukciju radne snage. Drugi je cilj izravno politički — identificiranje stvarne i potencijalne uloge žene u socijalističkoj borbi (pesimistički je stav da je domaćica — izolirana u privatnosti porodice — konzervativna i politički imobilna, a optimistički da su žene i radnička klasa podjednako eksploatirani kapitalom i stoga imaju zajednički cilj da ga sruše). Wally Seccombe (1975.) tvrdi da kućanski rad predstavlja »bitnu komponentu materijalnog procesa reprodukcije kapitala« te da, iako izvan zakona vrijednosti (izvan tržišta), ipak proizvodi vrijednost. On i slični autori, polazeći od materijalističke premise da (spolna) podjela rada uzrokuje opresiju žene, zaključuju da kapitalizam realizira potpuno odvajanje »općeg ekonomskog procesa u domaćinsku i industrijsku cjelinu« pa time i spolni rascjep radne snage. Odatle je i nužno pojmovno izjednačavanje žena i domaćica, koje autori slične orijentacije vrše tretirajući ih kao sinonime. U činjenici da domaćice stvaraju vrijednost pronalazi se materijalna baza za jedinstvo klase — radnik muškarac i njegova žena imaju zajednički interes za plaćom. Time se pokušava prevazići empirijski uočena činjenica automatiziranih političkih potencijala privatiziranog kućanskog rada i prevazići odvojenost interesa koje muškarci radnici i domaćice (žene) mogu imati.

Margaret Benston kaže (1971.) da su žene klasa jer imaju određen odnos prema sredstvima za proizvodnju koji je različit od odnosa muškaraca. Njezina definicija da su žene »grupa ljudi odgovornih za produkciju jednostavnih upotrebnih vrijednosti u aktivnostima povezanim s kućom i porodicom« (str. 196.) također pojmovno izjednačava žene s domaćicama. Iako se prisustvo žena u društvenoj proizvodnji ne može zanijekati, one u njoj nemaju nikakve strukturalne odgovornosti — njihova participacija je usputna i identična s participacijom muškaraca u domaćinstvu. Ipak tu treba, prema mišljenju autorice, tražiti i rješenje — ulazak žene u društvenu proizvodnju i pretvaranje privatnog domaćinstva u javnu proizvodnju. Pritom nije riječ o kapitaliziranim oblicima proizvodnje nego o područjima. Christine Delphy u *The Main Enemy* (1977). zamjera marksizmu što je opresiju žene smatrao manje značajnom od klasne borbe i to zato jer su klasu definirali u odnosu na njezino mjesto u proizvodnom procesu, a previdjeli specifičan odnos žena prema (ne-kapitalističkoj) proizvodnji u kući.

Tako Delphy uvodi kategoriju *autonomnog kućanskog načina proizvodnje*. Bračnim ugovorom žene gube pravo da same »raspoložu vlastitim radom« (tj. da ga prodaju) i podvrgavaju se volji muževa (koji raspoložu viškom njihova rada) i tako se konstituiraju kao klasa opresora. Rješenje se vidi u autonomnoj mobilizaciji žena koje bi zbacile patrijarhat i društvo u kojem je utemeljen.

Debate o domaćinskom radu korisne su kao neophodni »kontrapod nekim feminističkim analizama što polaze od hipoteze o univerzalnoj i ahistorijskoj 'patrijarhalnoj opresiji' i nekim marksističkim analizama koje porodicu vide isključivo kao ideološke odnose« (Molyneux, 1979, str. 21). Ipak svojim ekonomizmom se ne uspijevaju odvojiti od uskog proučavanja kućanskog rada i domaćica i to po cijenu izučavanja ukupne ženske ekonom-

ske aktivnosti; tako ne uspijevaju stvoriti komprehensivnu teoriju političke ekonomije žene. Zajednički stav većine pristalica teorije domaćinskog načina proizvodnje jest da je domaćinski rad potpuno funkcionalan za kapitalizam i da je asimiliran u kapitalistički način proizvodnje.

Takav, stav, osim što je simplificistički (»opresija žene je funkcionalna za kapitalizam«), primjer je i ekonomskog redukcionizma; odnosi spolova svedeni su na utjecaj operiranja kapitala. Takav tip redukcije karakterističan je za mnoge vulgarizacije marksističke teorije (pa i u eksplikaciji »ženskog pitanja«).

»Te argumente ne treba odbaciti već ih treba historizirati. Model zavisnosti žene ušančen je u kapitalističkim odnosima proizvodnje, u podjeli rada — najamnom radu i u podjeli na najamni rad i kućanski rad. Kao takva, opresija žene koja nije na (nekakav) esencijalan način zadana logikom kapitalističkog razvoja postaje neophodna za reprodukciju sadašnjeg oblika načina proizvodnje. Stoga je opresija žene, iako nije funkcionalna pretpostavka kapitalizma, postala materijalna osnova u odnosima produkcije kapitalizma danas« (Molyneux, 1979, str. 20).

Sažmimo: socijalna teorija socijalističkog feminizma (teorija kapitalističkog patrijarhata) bavi se objašnjavanjem sistema moći koji izvire iz kapitalističkog patrijarhata. Tim terminom se, doduše na razini fraze, »naglašava uzajamno pojačavanje dijalektičke veze između kapitalističke klasne strukture i hijerarhijske spolne strukture« (Z. Eisenstein, 1979, str. 5). Tako shvaćenim dijalektičkim pristupom većina autora ove provenijencije pokušava prevladati dualizam pristupa i analize: socijalističke, koja pozicije moći izvlači iz klasne pozicije, i radikalne feminističke, koja hijerarhiju moći vidi u različitim spolnim pozicijama.

ZAKLJUČNE NAPOMENE

Danas je moguće govoriti o dvije faze u razvoju suvremenog feminističkog pokreta:

— *prva faza* vremenski se može uvjetno odrediti razdobljem od kraja šezdesetih do sredine sedamdesetih. Tu fazu sadržajno dobro određuje termin »*praksa samosvijesti*«. Pokret se odlikuje velikim entuzijazmom, strahću, spontanošću i radikalizmom.

— *druga faza* od 1975. do danas. Tu fazu neki autori označavaju sintagmom »*politizacija pokreta*« ili čak »*kriza pokreta*«. U toj drugoj fazi pokret se, na izvjestan način, etabilira i integrira u (politički) sistem, prihvaća najčešće norme političkog ponašanja parlamentarnih demokracija, aktivitet se od aktivističko-političkih ciljeva usmjerava prema intelektualno-teorijskim (časopisi, knjige i sl.).

Feministički pokret dijelom napušta izvorne idealističke teze o »jednom ujedinjenom ženskom pokretu«, tj. tezu o svojevrsnoj »spolnoj internacionali« koja je nastala spontano analogijom kojom je rođena i parola o »proleterskoj internacionali«. Segregacija pokreta danas, a još više ubuduće, razvijat će se, pretpostavljamo, po nacionalnoj, socijalnoj i klasnoj liniji.

Ranih osamdesetih godina došlo je do svojevrsnog pada socio-političke energije pokreta. Razlozi tome su različiti (širi socijalno-politički kontekst, organizacijske i teorijske dileme itd.) i dijelom su implicirani u tekstu. Međutim, jedan od razloga mogli bismo nazvati »*krizom uspjeha*«. Naime, veliki aktivizam u razdoblju od nepuna dva desetljeća djelovao je pozitivno na promjenu normi (formalno-pravnih i običajnih) ponašanja žena i ponašanja prema ženi. Neke feministkinje to cinično zovu »paternalističkom benevolencijom«. Bilo kako bilo, viktorska zakonodavstva, koja i u dva desetom stoljeću u nizu država nisu ženi priznavala elementarna građanska prava (biračko pravo — Švicarska, pravo razvoda braka, pravo jednake nadnice, pravo na rad, pravo na slobodu ličnosti, pravo abortusa, itd.), bitno su pozitivno reformirana. I premda to nećemo lako priznati, doprinos feminističkih pokreta kulturalnoj, pravnoj i ekonomskoj emancipaciji žene veći je od stogodišnjeg doprinosa svih drugih pokreta.

Reference

1. Barrett, Michèle, *Women's Oppression Today*, Verso, London, 1980.
2. Benston, Margaret, The Political Economy of Women's Liberation, u: M. H. Garskof (ed.), *Roles Women Play: Readings Toward Women's Liberation*, Brooks/Cole Publishing Company, Belmont, 1971.
3. Burke, Carolin, Report from Paris: Women's Writing and Women's Movement, *Signs* No. 4, 1978, str. 843—855.
4. Delphy, Christine, *The Main Enemy*, Women's Research and Resources Centre, London, 1977.
5. Eisenstein, Hester, *Contemporary Feminist Thought*, George Allen & Unwin, London — Sydney, 1984.
6. Eisenstein, Zillah, (ed.) *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*, Monthly Review Press, New York — London, 1979.
7. Firestone, Shulamith, *The Dialectic of Sex*, Paladin, London, 1972.
8. Fraire, Manuella, Od historijskog feminizma k jednoj novoj politici feminizma, u: *Drug-ca žena, žensko pitanje — novi pristup*, Izdavačko-informativni program SKC, Beograd, 1978.
9. Hamilton, Roberta, *The Liberation of Women*, George Allen & Unwin, 1978.
10. Harstock, Nancy, Feminist Theory and the Development of Revolutionary Strategy, u: *Capitalist Patriarchy . . .* (reference 6.)
11. Inić, Slobodan, Političko teorijski pojmovi ljevice i desnice, *Gledišta*, br. 11, Beograd, 1975.
12. Iveković, Rada, Talijanski komunisti i ženski pokret, *Dometi*, br. 2, Rijeka, 1980.
13. Iveković, Rada, Studije o ženi i ženski pokret, *Marksizam u svetu*, br. 8—9, Beograd, 1981.
14. Katunarić, Vjeran, Marksizam i feministička inteligencija, *Argumenti*, br. 1, Rijeka, 1979.
15. Marks, Elaine, Women and Literature in France, *Signs*, No. 4, 1978.
16. Mc Donagh R. i Harrison R., Patriarchy and Relations of Production, u: Kuhn A. i Wolpe A. (ed.), *Feminism and Materialism*, Routledge and Kegan Paul, London, Henley and Boston, 1978.
17. Millett, Kate, *Sexual Politics*, Virago, London, 1977.
18. Mitchell, Juliet, *Woman's Estate*, Penguin Books, 1977.
19. Mitchell, Juliet, *Psychoanalysis and Feminism*, Pelican Book, 1976.
20. Molyneux, Maxine, Beyond the Domestic Labour Debate, *New Left Review*, No. 116, 1979.
21. Page, Margaret, Socialist Feminism — a Political Alternative, *M/F*, No. 2, 1978.
22. Rowbotham, Sheila, *Dreams and Dilemmas*, Virago, London, 1983.
23. Secombe, Wally, The Housewife and her Labour under Capitalism, *New Left Review*, No. 83, 1975.
24. Tobias, Sheila, Women's Studies: What is it and how to organise it, umnoženi materijal.
25. Willis, Ellen, Nature's Revenge, *New York Times Book Review*, 12. 7. 1981.

Gordana Cerjan-Letica

Feminist movement — The Organisations, the forms and the Contents of Struggle

The contemporary feminist movement is analysed considering types of conceptualisations, the organisations, the forms and the contents of struggle. The focus is chiefly on the main feminist positions: the radical feminist, the reformist feminist and the marxist feminist and the continuities and changes during different phases of the movement are emphasized.

In the first phase the socially constructed differences between the sexes were judged to be the chief source of female oppression. Feminist theory concentrated on establishing the distinction between sex and gender, and developed an analysis of sex roles as a mode of social control. The second phase was characterized by the rejection of androgyny and the adoption of a woman-centered perspective. Women were encouraged to overcome the defects of their feminine conditioning, and to seek to enter areas of public life previously closed to them. Beginning in the mid-1970s these differences were judged to contain the seeds of womens liberation. Instead of seeking to minimize the polarization between masculine and feminine, it sought to isolate and to define those aspects of female experience that were potential sources of strenght and power for women. By shifting a focus to a woman-centered perspective, a potentially reactionary concept has begun to emerge, that of the intrinsic moral superiority of women.

The author points to the need of some possible new directions for feminist theory and political struggle in the late 1980s in the face of renewed antifeminism and right-wing resurgence throughout the Western world.